

УДК 94:327(477.83/.86:930.85(100)"0395/1453"

Відносини Галицького князівства з Візантією у контексті міжнародних зв'язків середини – другої половини XII ст.

Козачок Ольга Богданівна

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

Аспірантка

Olja.Kozachok@meta.ua

067 180 78 72

Козачок Ольга. Відносини Галицького князівства з Візантією у контексті міжнародних зв'язків середини – другої половини XII ст. У статті зроблено спробу розглянути умови формування відносин Галицького князівства з Візантією, основні тенденції міжнародної співпраці. Увагу зосереджено на ролі Галицького князівства у захисті Візантійської імперії від половців, візантійсько-угорській війні та повстанні братів Асенів у Болгарії.

Ключові слова: Галицьке князівство, Візантія, міжнародні відносини.

Kozachok Olga. Relationships of Galician Principality and Byzantium in the context of international relations in the middle – second half of the XIIth century. This paper attempts to examine the conditions forming relationships of Galician Principality with Byzantium, the main trends in international cooperation. Attention is focused on the role of Galician principality in the protection of the Byzantine Empire from cumans, Byzantine-Hungarian war and rebellion of brothers Asen in Bulgaria.

Keywords: Galician principality, Byzantium, international relations.

Козачок Ольга. Отношения Галицкого княжества с Византией в контексте международных связей середины – второй половины XII в. В статье предпринята попытка рассмотреть условия формирования отношений Галицкого княжества с Византией, основные тенденции международного сотрудничества. Внимание сосредоточено на роли Галицкого княжества в

защите Византийской империи от половцев, византийско-венгерской войне и восстании братьев Асеней в Болгарии.

Ключевые слова: Галицкое княжество, Византия, международные отношения.

Перед серединою XII ст. зусиллями князя Володимирка Володаревича відбулося об'єднання галицьких земель. Тоді ж у Візантії імператором став Мануїл I Комнін, з ім'ям якого пов'язують повернення колишньої могутності імперії. Міжнародні обставини середини XII ст. зумовили зближення князівства з Візантією. Але, попри активні династичні й дипломатичні відносини Візантії та Галицького князівства середини-другої половини XII ст., в історіографії контакти двох держав залишаються маловивченими. Деякі сторони цих відносин досліджені зусиллями сучасних українських вчених –Л. В. Войтовича [3; 4], М. Ф. Котляра [10], О. Б. Головка [6; 7], російських – Г. Г. Літаврїна [11], О. В. Майорова [12; 13] та інших.

Щодо джерельної бази, то послуговуємося відомостями Київського літопису [8], який охоплює події внутрішньої та деякі аспекти зовнішньої політики Галицького князівства впродовж усього періоду його самостійного існування. З праць візантійських хроністів – Іоанна Кіннама [9] та Микити Хонїата [15; 16] дізнаємось про політику імператорів – від Мануїла I Комніна до Алексія III Ангела щодо кочовиків, Угорщини, Русі, Болгарії. Використовуємо «Польську хроніку» Вінцентія Кадлубека [2], матеріал якої інформує про степову політику князя Романа і відомостями з «Подорожі» Абу Хаміда ал-Гарнаті [17], де йдеться про угорську допомогу київському князеві Ізяславу Мстиславовичу.

Об'єктом нашого дослідження є відносини Галицького князівства з Візантійською імперією у другій половині XII ст., а предметом – міжнародне становище обох держав як тло для формування стосунків галицьких князів і представників правлячих тоді у Візантії династій Комнінів та перших Ангелів.

Мета – проаналізувати умови й чинники формування відносин Галицького князівства з Візантією, визначити основні тенденції міжнародної співпраці,

схарактеризувати роль Галицького князівства у захисті імперії від половців, візантійсько-угорській війні та повстанні Петра і Асеня у Болгарії.

Хронологічні межі наукового пошуку обмежуються періодом до початку правління Романа Мстиславича в об'єднаному Галицько-Волинському князівстві.

Щодо методології, то використовуємо загальнонаукові методи дослідження - аналізу, синтезу, узагальнення та спеціально-історичні – хронологічний, просопографічний, порівняльно-історичний.

1148 р. відбувся перший половецький набіг на Візантію [15, с. 119]. На початку весни кочівники перетнули Дунай, захопили м. Демнічек, пограбували тамтешні території і повернулися назад на лівий берег [9, с. 101]. Тоді, переслідуючи кочівників, візантійський імператор Мануїл досяг «Тавроскіфської» землі (під якою мають на увазі Галицьку Русь), розбив половців і, взявши кілька полонених, повернувся до підготовки норманської кампанії [9, с. 104]. Іоанн Кіннам називає переможний похід імператора Мануїла непередбачуваним. Справді, збереження миру з половцями було високим пріоритетом для візантійців, враховуючи зростаючу міць номадів Дунаю й обставини розгортання Другого хрестового походу.

Зважаючи на те, що Нижнє Подунав'я стало плацдармом для половецьких рейдів на Візантію і неспроможність імперії здійснювати військові операції водночас на захід і на схід, імператор поступається своїми амбіціями щодо підпорядкування цієї території галицькому князеві. Розповідаючи про завершення війни угорського короля проти Галича у 1148 р., Іоанн Кіннам називає галицького князя Володимирка Володаревича союзником [9, с. 126] і до кінця XII ст. галицькі князі фігурують у джерелах як помічники візантійських правителів у боротьбі з половцями. Крім того, на території Галицького князівства були поселення чорних клобуків, які мали досвід успішної боротьби з половцями й значно активізувалися з 50-х рр. XII ст. [18, с. 94].

В історіографії утвердилася думка, що формування союзу Візантії та Галицького князівства зумовили родинні зв'язки, закріплені династичним

шлюбом у 1104 р. [3, с. 5]. Проте, наявність родинних зв'язків галицького князя і візантійського імператора з Угорщиною (Мануїл Комнін був онуком Ласло I Святого [22, с. 422], а Володимирко Володаревич був одружений з дочкою угорського короля Калмана Книжника [3, с. 9]) не сприяли налагодженню їхніх стосунків. Суперечності яскраво проявилися у боротьбі за Київське князівство. У ній Візантія і Галицьке князівство підтримували Юрія Долгорукого як претендента на київський стіл. За період 1148-1152 рр. угорські війська на чолі з Гезою II здійснили шість походів у руські землі на підтримку Ізяславу Мстиславовичу [8, с. 37, 45, 53, 56, 62, 67]. Завдяки угорській підтримці Ізяслав переміг в остаточній битві Юрія Долгорукого і став київським князем.

У 1149 р. почалася війна Візантії з Сербією і паралельно з Угорщиною [15, с. 127]. Конфлікт Візантії з угорцями був зумовлений територіальними претензіями та встановленням норманами дружніх відносин з угорським королем Гейзою II [21, р. 42]. Імперія прагнула забезпечити свої північно-західні кордони, перетворити Угорщину на буферну зону між Візантією та імперією Фрідріха Барбароси і відособити сербів, чиє повстання мало підтримку в Угорщині [20, р. 127]. У поході 1150 р. (у 1151 р. за М. К. Юрасовим [19, с. 766]) імператор Мануїл, за словами Кіннама, намагався покарати Угорщину за ворожі дії проти князя Володимирка [9, с. 125-126]. Похід почався коли угорський правитель перебував на Русі. Мануїл захопив кілька прикордонних земель і взяв полонених, але, після повернення Гейзи, угорці повернули втрачені позиції [17, с. 40-41].

У 1152 р. Володимирко Володаревич теж воював з угорцями і зазнав поразки. Аби врятувати своє становище князь підкупив угорську знать, воєначальників і присягнув на вірність угорському королю [8, с. 67-69]. Але князь не дотримав присяги і нова битва 1153 р. знову завершилася поразкою.

Після смерті Володимирка Володаревича, його син галицький князь Ярослав Володимирович переініціював внутрішню політику, припинивши протистояння з Волинню і Київським князівством [7, с. 97]. Змінено й орієнтацію міжнародних відносин, спрямувавши зусилля на зближення з Угорщиною. Інше ставлення

Угорщини до Галицького князівства засвідчує Київський літопис, у якому під 1156 р. містяться відомості про приїзд до Гейзи II брата Ізяслава - Володимира Мстиславовича, але той не одержав від угорського короля жодної підтримки [8, с. 79]. На думку дослідника М. Ф. Котляра, злам у зовнішній політиці галицького князя відбувся вже в 60-х рр., а доти той «був вірний угоді батька з Візантійською імперією та й сам, мабуть, підписав з нею дружній договір близько 1162 р.» [10, с. 8].

Одним із факторів, що вплинув на галицько-угорське зближення було перебування у Візантії представника галицької династії Івана Берладника – племінника Володимирка Володаревича [3, с. 16]. Іван Берладник претендував на галицький стіл, однак після невдалої боротьби за галицькі волості був змушений покинути Русь. У Константинополі перебували також представники угорської династії Арпадів – Іштван і Ласло [9, с. 223-224; 15, с. 160]. Їхня втеча у Константинополь після безуспішної боротьби за угорський престол змусили угорського короля зблизитися з німецьким імператором Фрідріхом I Барбаросою, який ворогував з Візантією [21, р. 76]. Цікаво, що Галицьке князівство теж мало давні союзні відносини зі Священною Римською імперією. О. В. Майоров припускає, що Ярослав Осмомисл міг бути васалом німецького імператора [12, с. 116-117].

Після смерті Гейзи II мир Візантії з угорцями був порушений. У 1165 р. руські загони відзначені серед війська угорського короля [9, с. 241]. Цього ж року відбулося повернення суперника за престол візантійського імператора Мануїла Андроніка Комніна, який втік з в'язниці і знайшов притулок у Галицькій Русі [15, с. 163]. На думку Л. В. Войтовича, прийняття Андроніка було зумовлене появою ідеї візантійсько-угорської унії, що створювало реальну загрозу Галицькому князівству [3, с. 12]. Хоч перебування Андроніка при галицькому князеві візантійський імператор Мануїл вважав зрадою, все ж, невдовзі був змушений шукати порозуміння з Ярославом Осмомислом.

Тоді Фрідріх I Барбаросса почав організовувати широку антивізантійську коаліцію, що становила загрозу імперії. Мануїл Комнін доклав усіх зусиль, щоб

зруйнувати цей союз і залучити Ярослава Осьмомисла на свій бік. Після прибуття Андроніка на Русь імператор відправив до Галича посольство. Посол нагадав про попередні візантійсько-галицькі перемовини і зумів відмовити Ярослава Володимировича від союзу з Іштваном Угорським, який мав бути скріплений династичним шлюбом [9, с. 257, 261]. Так, у 1165 р. угорсько-галицький союз розпався й у зимовому поході імператора Мануїла на Угорщину, Візантія розраховувала на допомогу галицького князя [15, с. 195; 8, с. 9]. Галицький посол – єпископ Кузьма у Константинополі засвідчив союз з Візантією [3, с. 12]. Після цього до антиугорської коаліції приєднався київський князь Ростислав Мстиславович і рішення про це підтвердив клятвами [8, с. 260]. Надалі візантійська дипломатія спрямувала свої зусилля на укладення союзу з Фрідріхом Барбаросою, який поклявся василевсу вступити у війну проти Іштвана [20, р. 91]. Візантійсько-угорська війна завершилася миром 1185 р., закріпленням шлюбом Ісаака II з донькою угорського короля Бели III. Однак, примирення Візантії з Угорщиною вартувало імперії спокою в Болгарії, адже підвищення податків задля покриття весільних витрат стало однією з причин болгарського повстання [16, с. 19; 1, с. 57].

У 80-х рр. XII ст. наступила внутрішня криза у Візантії й виникла воєнна загроза з двох фронтів. З північного заходу на імперію напали угорці в союзі з сербами [20, р. 128]. Згодом Візантію спіткав удар з боку норманів, які прагнули заволодіти її південно-західними землями. Крім того, після загибелі Андроніка Комніна почалися непорозуміння між імператором і галицьким князем, які не вдалося врегулювати дипломатичним шляхом [3, с. 14]. Ці обставини сприяли підготовці повстання болгар за звільнення від візантійської влади, яке очолили брати Асень і Петро [16, с. 20].

Влітку 1186 р. імператор Ісаак II Ангел виступив проти повсталих болгар, які під натиском візантійців відійшли за Дунай, де брати почали переговори з куманами [14, с. 175]. Другий етап болгарської боротьби почався з того, що болгари разом з половецькими і тавроскіфськими загонами перейшли Дунай і вступили в фему Парістріон [16, с. 27]. Вперше тезу про участь руських дружин

як союзників у повстанні болгар висунув Ф. Успенський [1, с. 61] й більшість сучасних дослідників наполягають на тому, що під тавроскіфами слід розуміти саме галицькі загони. Вчений Л. В. Войтович припускає, що Ярослав Осмомисл «підштовхнув болгарських сепаратистів після загибелі Андроніка Комнена, а коли ті опинилися у скрутному становищі – надав необхідну допомогу» [3, С. 14]. Дізнавшись про неї, імператор почав поспішно відступати, допустивши багато прорахунків. Ця подія вважається поворотним пунктом в боротьбі імперії з повстанцями [11, с. 101]. Безуспішне проведення чотирьох походів Візантії проти болгар змусило Ісаака II піти на переговори з Асенідами, які завершилися відновленням Другого Болгарського царства. Новий імператор Алексій III прагнув подолати протиріччя з болгарами, проте інтриги Візантії та вбивство болгарських царів-співправителів – Петра та Івана зумовили відновлення болгаро-візантійської війни у 1199 р. [14, с. 202; 13, с. 166].

Загроза половецько-болгарської коаліції [16, с. 100] та ще й при підмозі галицького князя [16, с. 112] викликала у Візантії прагнення поновити альянс з Галичем. У цей час місця дислокації кочівників наблизилися до Дунаю [4, с. 203], утруднюючи функціонування торгівельних шляхів [6, с. 61]. Виникнення Придунайської Куманії почало непокоїти і галицьких князів. Крім того, після смерті князя Ярослава Володимировича Галицьке князівство переживало натиск Угорщини та Малопольщі, які вже тоді вели розмови про розподіл сфер впливу у Південно-Західній Русі [5, с. 290]. Тому в кінці XII ст. Роман Мстиславович почав налагоджувати відносини князівства з імперією. Союз між ними було підтверджено галицьким посольством у Константинополі [6, с. 62].

Уже незабаром військова допомога князя Романа стала у нагоді імперії. Незважаючи на те, що ще в 1182 р. галицькі війська у союзі з половцями протистояли полякам [2, с. 106], у 1197 або 1198 р. вони розбили половецько-болгарські війська, що перейшли межі імперії і прямували до Константинополя [10, с. 10]. Підсумовуючи історіографічні тенденції висвітлення цих подій, О. В. Майоров зауважує, що «галицько-волинський князь залишився чи не єдиним союзником Візантійської імперії в період, коли вона піддавалася найважчим

випробовуванням і коли об'єднання лояльних до неї країн, наречене в літературі «візантійською співдружністю націй», фактично припинило існування» [13, с. 169].

Отже, зближенню Візантії та Галицького князівства сприяли спільні інтереси держав: антиполовецька політика, загострення відносин з Угорщиною та відмінні традиції зовнішньополітичної діяльності Галицького князівства, що орієнтувалася не на степовиків, а Візантію і західних сусідів. Однак, встановлені відносини не були стабільними. Наявність династичних зв'язків Ярослава Осмомисла з візантійською династією Комнінів та правлячою династією Угорщини – Арпадами не завадили галицькому князеві понад три десятиліття маневрувати між державами, а потім виступити проти імперії, підтримавши повстання в Болгарії. У ході цих подій роль Галицького князівства для Візантії змінювалася від захисного бар'єру проти вторгнення кочівників до істотного чинника зміни зовнішньої політики. Зважаючи на те, що чи не усі дослідники відзначають взаємовигідність співпраці Галицького князівства з Візантією, питання про те, які вигоди Галич мав з цієї взаємодії, окрім перебування у сфері «Byzantine Commonwealth», ще треба з'ясувати.

Сучасні вчені, розглядаючи події другої половини XII ст. на теренах Пд. і Центр.-Сх. Європи, переважно зупиняються на дослідженні дво- чи трьохсторонніх міжнародних відносин. Проте, у випадку з Галицьким князівством та Візантією може йти мова про багатовекторність їхніх стосунків, що потребує детальнішого дослідження меж перетину їхніх зовнішньополітичних орієнтирів, їх зміни та хронології.

Література

1. *Ангелов, Д. С.* Восстание Асеней и восстановление средневекового Болгарского государства / Д. С. Ангелов // *Византийский временник*. – 1986. – Т. 47 (72). – С. 47-64.

2. *Винцентий, Кадлубек.* Польская хроника / Польские латиноязычные средневековые источники / Пер. Н. И. Щавелевой / Под ред. В. Л. Янина. – М., 1990. – С. 76-140.
3. *Войтович, Л. В.* Перша галицька династія / Л. В. Войтович // Генеалогічні записки. – 2009. – Вип. 7. – С. 1-25.
4. *Войтович, Л. В.* Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття / Л. В. Войтович // Княжа доба: Історія і культура. – 2010. – Вип. 3. – С. 201-212.
5. *Волощук, М. М.* Особливості русько-угорських відносин у період об'єднання Галицького і Волинського князівств (1199 – 1205 рр.) / М. М. Волощук // Над Дніпром і Віслою. Україна і Польща в європейському вимірі - минуле і сучасність / Під ред. І. Срібняка, З. Карпуса. – 2003-2004. – № 2-3. – С. 290-296.
6. *Головко, О. Б.* Половецький фактор в політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII – перша половина XIII ст.) / О. Б. Головко // Східний Світ. – 2004. – №1. – С. 60-72.
7. *Головко, О. Б.* Князь Володимирко Володарович – перший володар об'єднаного Галицького князівства / О. Б. Головко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006-2007. – Вип. 13. – С. 90-97.
8. *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.* – СПб, 1843. – Т. 2.
9. *Киннам, Иоанн.* Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов / Византийские историки, переведенные с греческого при С-Петербургской Духовной Академии / Пер. под ред. В. Н. Карпова. – СПб., 1859. – Т. 2.
10. *Котляр, М. Ф.* Галицько-Волинська Русь, Візантія і Угорщина XII ст. / М. Ф. Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – 2000. – Вип. 1. – С. 6-21.

11. *Литаврин, Г. Г.* Новое исследование о восстании в Паристрионе и образовании Второго Болгарского царства / Г. Г. Литаврин // Византийский Временник. – 1980. – Т. 41 (66). – С. 92-112.
12. *Майоров, О. В.* Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого Хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею / О. В. Майоров // Ruthenica. – 2008. - Т. VII. – С. 105-129.
13. *Майоров, А. В.* Рассказ Никиты Хониата о русско-византийском военном союзе в начале XIII века // Русские древности. Сборник научных статей. К 75-летию проф. И. Я. Фроянова / Под ред. А. Ю. Дворниченка. – 2011. – С. 164-181.
14. *Мутафчиев, П.* Изток и Запад в европейското Средновековие. Избрано / П. Мутафчиев. – София, 1993.
15. *Никиты Хониата* история, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого // Византийские историки, переведенные с греческого при С.-Петербургской Духовной Академии. – Спб., 1860. – Т. 1: 1118-1183.
16. *Никиты Хониата* история, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. Н. В. Чельцова // Византийские историки, переведенные с греческого при С.-Петербургской Духовной Академии. – СПб., 1862. – Т. 2.: 1186-1206.
17. *Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати* в Восточную и Центральную Европу (1131—1153 гг.) / Пер. О. Г. Большакова, А. Л. Монгайта. – М., 1971.
18. *Расовский, Д. А.* О роли чёрныхъ клобуковъ въ истории древней Руси / Д. Расовский // Seminarium Kondakovianum. – 1927. – Т. I. – С. 93-109.
19. *Юрасов, М. К.* К вопросу о дате похода Мануила I Комнина в Венгрию в ответ на нападение венгерского короля Гезы II на Галич / М. К. Юрасов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2011. – Вип. 20. – С. 761-768.

20. *Madgearu, A.* Confrontations between Hungary, the Byzantine Empire and Bulgaria for the Belgrade–Vidin Border Region / A. Madgearu // *Transylvanian Review*. – 2013. – Vol. 22. – P. 125-133.

21. *Makk, F.* The Arpads and the Comneni: political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century / F. Makk / Translated in English by György Novák. – Budapest, 1989.

22. *Βαρζός, Κ.* Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν / Κ. Βαρζός. – Θεσσαλονίκη, 1984. – Τ. Α.